

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ УПА НА ЗАКАРПАТТІ

The article, for the first time in Ukrainian historiography, introduces to the scientific circulation archival documents, which testify the active operations of certain units of the Ukrainian Insurgent Army on the territory of Transcarpathia in the first post-war years. Basing on convincing facts, the article proves that Sovietization of Transcarpathia caused dissatisfaction of a large part of the population of the region, which not only sympathized, but also helped the UPA soldiers.

Від 1944 р. командування УПА-Захід все більше приділяє уваги Закарпаттю. Чим це було зумовлено? Закарпаття на відміну від західноукраїнських земель ще не знало більшовицького режиму, тому очікуваним було сприйняття СРСР як визволителя. Прогнозувалося, що з часом прорадянські настрої в краї зміняться на протилежні. Спочатку відділам УПА, що знаходились на Закарпатті, не рекомендувалось проводити політико-роз'яснювальної роботи. Активізувалися підпільники після жовтня 1944 р. і підписання договору між ЧСР і СРСР 29 червня 1945 р., після перших хвиль арештів, переслідувань, репресій.

У відповідності до структурного розподілу на Закарпатті повинен діяти Закарпатський край ОУН. Він не мав чіткого адміністративного поділу і складався з мережі нечисленного підпілля. Це зумовлювалось тим, що в 1942-1943 рр. угорська адміністрація заарештувала майже увесь керівний і значний склад ОУН. У листопаді 1944 р. Дмитро Бандусяк – «Лопата», після того, як угорська адміністрація випустила з ув'язнення частину націоналістів, відновив Закарпатський крайовий провід ОУН.

Весною 1945 р. був створений провід ОУН «Захід-Карпати», до складу якого входили п'ять окружних провідів: Стрийський, Калуський, Станіславський, Коломийський, Закарпатський. Весною 1945 р. Закарпатський край ОУН був реорганізований у Закарпатський окружний. Він діяв на території Берегівського, Іршавського, Севлюського, Хустського округів і підпорядковувався Карпатському краю ОУН.

У червні 1945 р. органи держбезпеки Закарпатської України почали ліквідацію мережі ОУН в краї. В результаті арештів у липні-грудні 1945 р. крайова організація перестала існувати. Деяким патріотам вдалося емігрувати. Після розгрому ОУН на Закарпатті крайовий провід ОУН «Захід-Карпати» вирішив утворити підпілля в краї заново.

ОУН обережно поводитися на Закарпатті. Керівники проводу «Захід-Карпати» не відмовились від терору проти радянсько-партійного активу, але вважали головним завданням ведення антирадянської пропаганди з метою підняття національної самосвідомості місцевого населення. Влітку 1946 р. провід випустив у великій кількості антирадянські листівки, які передбачалось спеціально розповсюджувати на Закарпатті. В одній з них говорилось: «Українці Закарпатті! 1944 рік вписується в історію закарпатської землі, як ще одна чорна

дата. Замість згаданої волі цей рік приніс тільки зміну окупантів – на місце угорських прийшли московсько-більшовицькі пригноблювачі, які своєю окупаційною практикою залишили далеко позаду своїх попередників. Захопленням Закарпаття Червона Москва завершила, в основному, насильницьке об'єднання всіх українських земель, надівши ярмо на шию всьому українському народу» [1].

Перший відновлений Закарпатський окружний провід ОУН влітку 1946 р. сформував крайовий провідник «Робертом» виключно з галичан. Керівником призначений Семен Гут («Тиміш»), який до цього діяв на Самбірщині. СБ (службу безпеки) очолив Антон Літус («Летун»).

5 серпня 1946 р. загін «Тиміша» у с. Верхні Ворота вбив секретаря партосередку Олексія Григу та його дружину, члена ВКП(б), організатора колгоспів Федора Комара. Після цього «Тиміш» з невеликим загonom у складі 11 бійців знову з'явився на Закарпатті. Групу «Тиміша» зафіксували у Волівському, Свалявському та Іршавському округах. 26 жовтня 1946 р. у с. Смоголовиця вони вбили працівника Іршавського окружного відділу МДБ Федорова і директора маслозаводу Селецького, роззброїли і повели з собою двох працівників міліції, але згодом їх відпустили. В лютому 1948 р. «Тиміш» загинув поблизу с. Кульчиці Дрогобицької області, в нерівному бою з оперативною групою МДБ [2].

Протягом липня 1946 р. у ряді сіл верховинських районів Закарпаття, зокрема Колочава-Горб, Негровець, Лази, Нижні Верецьки та ін., відзначено ряд випадків появи загонів УПА, котрі проводили агітаційно-просвітницьку роботу серед населення, експропріювали майно радянських торгових закладів і господарств [3].

У радянській історіографії панувала думка, що надіслані з метою пропаганди загони «Зміюки», «Довбуша», «Грозного» ніяких результатів не дали, бо населення Закарпаття відносилось до ОУН вороже. Це твердження спростовують документи. Наприклад, після мітингу в с. Німецька Мокра до командира відділу УПА підійшов місцевий житель і сказав: «В моєму селі нас 40 чоловік, що прийшли з чеського легіону. Всі маємо зброю. Начувані про вашу боротьбу, ми хочемо разом з вами воювати, бо далі не можемо жити у більшовицькій неволі» [4]. Після мітингу в с. Колочава-Лази до командира прийшов юнак і попросив зброю, щоб убити голову сільради – «явного енкаведистського агента». Останній був вбитий у 1948 році [5].

24 липня 1946 р. на бюро Закарпатського обкому КП(б)У було затверджено заходи з посилення боротьби з «бандерівцями». До них залучались МДБ, МВС, військові та партійно-радянські органи. Проти повстанців провели 50 операцій та 15 облав, у результаті яких 15 осіб вбито, 10 поранено, 9 полонено. Було створено 11 винищувальних батальйонів із загальною кількістю 1176 осіб [6].

19 жовтня 1946 р. заступник завідувача організаційно-інструкторським відділом Закарпатського обкому КП(б)У Н. Сімонов направив завідувачу оргінструкторським відділом ЦК КП(б)У А. Зленку розлогу «оділкою таємною» інформацію «Про хід виконання постанови ЦК КП(б)У від 4 жовтня 1946 р. «Про стан боротьби із залишками українсько-німецьких націоналістів в Західних областях УРСР»» [7]. Це питання обговорювалося на засіданні бюро обкому

КП(б)У 14 жовтня 1947 р. і нарадах перших секретарів окружних комітетів КП(б)У Великоберезнянського, Волівського, Мукачівського, Хустського, Тячівського і Рахівського округів, де націоналістичний рух набув поширення. На зібраннях були присутні «відповідальні працівники» облуправління МВС, МДБ, обласний прокурор, командири військових з'єднань, працівники обласного суду, спеціалізованих прокуратур і військового трибуналу.

У постанові бюро обкому КП(б)У відзначалось, що в Закарпатській області у 1946 р. зафіксовано 63 «бандитські прояви». На думку партійного керівництва: «Відбулося це тому, що окружками і міськками КП(б)У, органи МДБ, МВС не виконали повністю постанови бюро обкому КП(б)У від 24 липня ц.р. «Про факти бандпроявів у Воловецькому і Волівському округах», в якому вказувалося на активізацію бандитів, терор проти партійно-радянського активу і населення області» [8]. Вже тоді в низці округів пропонувалося створити винищувальні батальйони.

У Воловецькому, Тячівському і Волівському округах до створення таких батальйонів підійшли формально. Подібні підрозділи у Воловецькому окрузі створили у 7 селах і то в неповному складі, у решті 25 селах, «заражених бандитизмом», не було взагалі. У Нижніх Воротах із 20 членів таких підрозділів несло службу тільки 4-5, бо їм не видавали пайки. Як відзначив інструктор обкому, ці підрозділи «засмічені чужо ворожими елементами». Так, борець с. Біласовиця Мендак Ю.Н. служив в угорській армії, вважався куркулем, використовував найману робочу силу. Халус теж воював на східному фронті, їздив у с. Кривка Дрогобицької області на засідання бандерівців. Федір і Михайло Ковачі були активними січовиками. Із 9 бійців виявили 3 січовиків і 6 куркулів [9].

Подібний факт зафіксований у с. Присліп Волівського округу. Член підрозділу «активний «січовик» Головка» за завданням ОУН організував із жителів навколишніх сіл групу, яка мала на меті здобувати зброю і боеприпаси. Група пограбувала кооператив, забрала із собою секретаря парторганізації, вбила уповноваженого МВС. У Тячівському окрузі із 120 членів таких формувань 21 мали «зв'язок з бандитами» [10].

«Проникнення у винищувальні батальйони ворожих елементів сталося із-за злочинного відношення начальників окружних відділів МВС до підбору і підготовки бійців. Окружками КП(б)У не прийняли в цій справі участі і не забезпечили підрозділи потрібним партійним і комсомольським прошарком... Тячівський, Волівський, Воловецький окружками КП(б)У не проводять серед бійців політико-виховної роботи, не організували військової підготовки, не прийняли необхідних дій до забезпечення їх зброєю та боеприпасами» [11], – інформував обласний партфункціонер Н. Сімонов. У Воловецькому окрузі найчастіше фіксували напади озброєних націоналістів. У серпні-вересні 1946 р. Тут пограбували кооперативи на загальну суму понад 50 тис. рублів. 14 липня 1945 р. у кооперативі с. Лази повстанці забрали товарів на суму 22658 рублів, частково роздали селянам, співали з ними гімн «Ще не вмерла Україна» [12]. 21 серпня 1946 р. в с. Широкий Луг Тячівського округу повстанці провели збори в сільраді. У присутності 20 селян спалили портрети керівників СРСР і документи сільради, забрали все необхідне з магазину [13].

14 вересня 1946 р. в с. Річка Волівського округу 14 озброєних людей зайшли в адмінбудинок, де проходили комсомольські збори, провели з комсомольцями виховні бесіди, роздали антирадянські листівки, забрали комсомольські квитки [14].

Н. Сімонов відзначав: «Українські націоналісти проводили антирадянську агітацію серед населення округів: Мукачівського, Перечинського, Тячівського та ін., намагаючись охопити своїм впливом окремі прошарки населення, особливо молодь. За допомогою терору, погроз, розгнужданої антирадянської агітації, вони намагаються залякати населення нашої області, зірвати заходи, намічені радянською владою» [15]. Як приклад наводилося вбивство трьох комуністів с. Нижні Ворота: секретаря парторганізації, його дружини, організатора колгоспу.

План заходів з «ліквідації банд» передбачав: координацію дій органів МВС і МДБ, створення спільних оперативних груп, залучення в них найбільш досвідчених чекістів; створення пересувних груп, із залученням в них бійців, які знають місцеві звичаї і традиції; встановлення суворої звітності перед облуправліннями; покарання винних у зриві операцій; перегляд агентурної мережі, формування її з людей «внушаючих довір'я»; максимальне використання військ МВС, звільнивши їх від іншої роботи «не пов'язаних з бандами ОУН, УПА» [16]. Категорично заборонялось передавати по телефону відкритим текстом інформацію про боротьбу проти українських націоналістів.

Серед агітаційно-пропагандистських заходів слід відзначити проведення систематичних лекцій, доповідей в селах про переваги соціалістичного ладу над капіталістичним, про завдання перед «радянським народом» у п'ятиріччі, міжнародну ситуацію. Для цього використовували політичну агітацію «по десятихатках».

Окремо дали інструкції редакторам обласних й окружних газет. Вони мали друкувати статті «з питань пропаганди п'ятирічного плану, про українсько-німецьких націоналістів, нещадно викриваючи їх, як злісних ворогів українського народу, невпинно виховувати все населення в дусі відданості Радянській Батьківщині, комуністичній партії, товаришу Сталіну» [17]. Для цього мали розширити мережі робкорів, сількорів, особливо з місцевого населення, організувати регулярну доставку в села газет і журналів.

Однак члени УПА та ОУН продовжували свою діяльність. Так, у жовтні 1946 р. вони провели 9 антибільшовицьких мітингів у селах Іршавського і Свалявського округів [18]. Із зареєстрованих 63 випадків появи і діяльності відділів УПА протягом 1946 р. розкрили тільки 19 [19].

У травні 1947 р. репресивно-каральні органи фактично ліквідували Закарпатську округу ОУН («Срібна»). Територію Закарпатської округи керівництво Карпатського краю розподілило між прилеглими округами: Дрогобицького (Закарпатський район), Калуського (Хустський надрайон) та Коломийського (Рахівський надрайон) [20]. У серпні 1947 р. сформовано новий склад Закарпатського окружного проводу ОУН. Керівником став колишній провідник Вигодського районного проводу «Булевар». Його заступником і референтом з пропаганди призначили «Кумпановича» [21]. Останній неодноразово бував на Закарпатті, здійснюючи рейди в Тячівському, Волівському

і Рахівському округах. «Булевар» провів на Закарпатті значну розвідувальну роботу. В с. Колочава-Лазі він встановив зв'язок з батьком і сином Сюгаями, колишнім комендантом Карпатської Січі в селі М. Шимонею, заручився підтримкою греко-католицького священика Бобика. Через них розповсюджувалися антирадянські листівки і періодичні видання [22].

Тоді ж діяльність УПА зафіксована в Іршавському окрузі [23]. Так, 27 червня 1947 р. повстанці відділу «Журавлі» знищили в с. Лисичево телефонний пункт і роззброїли двох його працівників. У липні цього ж року на Іршавщині з'явилася боївка ОУН, яка прибула з Дрогобицької області. Очолював її уродженець Сумської області Сергій Кривопишин. Органи держбезпеки заарештували 5 членів боївки і 9 їх прихильників – місцевих жителів. Тоді ж на Іршавщині було заарештовано 60 осіб. 17 липня 1947 р. в с. Ясіня повстанці наскочили на місцеву сільраду і ліквідували її голову Копашука – комуніста й агента МДБ. У Волівському окрузі в 1947 р. діяли загони «Буревія» та «Вишні», котрі тримали в страху місцеву владу. В результаті каральних акцій проти цих загонів заарештували 49 повстанців та їх прихильників.

На Хустщині відлунювала героїчна слава захисників Карпатської України. В с. Копашньо́во діяла група Василя Пригари, яка здійснила 5 антирадянських акцій. 21 квітня 1947 р. жителі сіл Лоза і Горінчево Хустського округу камінням прогнали зі своїх полів трактористів і представників радянської влади, які намагалися орати поля, призначені проти волі селян під колгоспне господарство.

Загалом на Закарпатті 1947 р. місцевими націоналістичними формуваннями, загонами повстанців сусідніх областей було здійснено 49 антирадянських виступів, у т. ч. 6 атентатів (вбито 6 радянських активістів, зокрема двох голів сільрад), один напад на сільраду, три напади на винищувальні батальйони. Органи МДБ прозвітували про знешкодження 7 формувань ОУН та УПА. За три роки своєї роботи (1945-1947 рр.) оперативними працівниками відділу боротьби з бандитизмом було виявлено «31 антирадянську націоналістичну організацію», ліквідовано – 22, заарештовано 300 осіб, з яких десятки патріотів розстріляно. Працівниками органів НКДБ (МДБ) на теренах Закарпаття фіксувались і піддавались переслідуванню факти проявів УПА, які здійснювали набіги з територій Станіславської та Дрогобицької областей: 1945 р. – 30 рейдів; 1946 р. – 57; 1947 р. – 31; – 1949 р. – 16 [24].

У березні-травні 1948 р. було зафіксовано 6 випадків діяльності підпілля. У 1947-1949 рр. значного розмаху набрав рух ОУН-УПА на Міжгірщині. Тут діяли загони «Бойко», «Гайдамаки» та ін. [25] Виступи проти колективізації відзначені у Воловецькому окрузі. Так, у 1949 р. поблизу с. Гукливе боївкою ОУН вчинено замах на одного з керівників Воловецького округу Терелю. Останній разом з охороною повертався з Гукливого, де напередодні організовано колгосп.

У боротьбі з національно-визвольним рухом широко використовували групи спеціального призначення НКВС-МДБ, що діяли під виглядом формувань УПА, боївок СБ ОУН упродовж 1944-1953 рр. Метою цих провокативно-розвідувальних груп було виявлення провідників ОУН, командування УПА, їх фізичне знищення, вбивства мирного населення для компрометації національно-визвольної боротьби та ідеї самостійної України, протиставлення Західної та

Східної України.

Активно використовували «метод ловлі на живця». У села, де ймовірно перебували повстанці, практикувати виїзди районних працівників з ночівлею під прикриттям працівників державної безпеки. Подібні «приманки» організовували при сільських кооперативах шляхом завою різноманітних товарів першої необхідності – зимового одягу, взуття тощо.

На початку 1947 р. бюро Закарпатського обкому КП(б)У звернулося до завідувача військовим відділом обкому Філенкова з проханням дозволити облуправлінню МДБ отримати якісні гвинтівки зі складів Прикарпатського військового округу чи МВС. 31 жовтня 1947 р. Філенков повідомив заввійськвідділу ЦК КП(б)У Дегтярьову: «У військовий відділ обкому КП(б)У звернувся з проханням начальник штабу по винищувальним батальйонам Закарпатського управління МДБ тов. Машков про отримання 400 гвинтівок і 5600 патронів до них від військових частин» [26]. Вказувалося на необхідність швидкого переозброєння особового складу винищувальних батальйонів зброєю іноземних армій, бо наявне озброєння неякісне і потребує ремонту.

У секретному повідомленні секретарю ЦК КП(б)У М. Хрущову від 28 грудня 1945 р. начальник політичного управління Прикарпатського округу Л. Брежнев інформував: «Наказами командування перед пересувними загонами і групами поставлене бойове завдання – в найближчий час ліквідувати банди в Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій областях, а також в низці районів Закарпатської України. Складено оперативні плани дій пересувних загонів. Заходи з виявлення і ліквідації банд проводяться військами округу разом з військами НКВС, органами КР «СМЕРШ», НКВС і НКДБ. Керують роботою пересувних загонів командири і штаби з'єднань» [27]. Такі загони комплектувалися з особового складу стрілецьких і спеціальних технічних частин. Вони пересувалися на автомобілях, були озброєні автоматами, кулеметами, мінометами.

Провокативні групи НКВС-МДБ функціонували у всіх областях Західної України, завдаючи шкоди визвольному рухові. Провокативна діяльність МДБ надзвичайно ускладнювала криміногенну ситуацію: важко було встановити, хто ж насправді вбиває і грабує населення. Так, група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МДБ в складі М. Антоня, П. Антоня, П. Лемка, В. Тегзи під керівництвом Кармелюка в 1948 р. під маскою ОУН здійснила 13 збройних пограбувань [28].

Можемо стверджувати, що радянська Закарпаття викликала невдоволення значної частини населення краю. Діяльність ОУН-УПА краю вже з кін. 1944 р. – першій половині 1945 р. зводилася до політико-роз'яснювальної роботи, налагодження своєї структури тощо. Але вже після підписання договору між СРСР і ЧСР про Закарпатську Україну, створення Закарпатської області, хвилі радянських репресій у краї, ОУН вдається до більш жорстких дій – експропріації майна радянських торгових закладів, залякування, погроз і вбивств комуністичних активістів. Вбачаючи у національно-визвольному русі серйозну проблему влада докладає максимум зусиль на його придушення. Наприкінці 1940-х рр. їй вдалося зламати організований спротив ОУН-УПА.

1. Міщанин В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.). Ужгород: Закарпаття, 2000.
2. Там само. С. 97.
3. Ситник О. Українська Повстанська Армія на Закарпатті. К., 1997.
4. Літопис УПА. Т. 9. Кн. 2. Торонто, 1982. С. 340.
5. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород: Карпати, 1980. С. 167.
6. Міщанин В. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 21. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. С. 45.
7. Центральний Державний Архів Громадських Організацій України (далі ЦДАГО України) // Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2958. Арк. 69.
8. Там само. Арк. 62.
9. Там само.
10. Там само. Арк. 63.
11. Там само. Арк. 64.
12. Там само. Арк. 32, 63.
13. Там само. Арк. 63.
14. Там само. Арк. 64.
15. Там само. Арк. 65.
16. Там само. Арк. 66-67.
17. Там само. Арк. 69.
18. Літопис УПА. Т. 9. Кн. 2. С. 427.
19. Ситник О. Названа праця. С. 5.
20. Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945-1954). Дрогобич: Просвіт, 2016. С. 81-82.
21. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. *Літопис Української Повстанської Армії*. Серія: «Події, люди». Кн. 21. Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2012. С. 25.
22. Вегеш М. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929-1950-ті роки). *Carpatica – Карпатика*. 2000. Випуск 7. С. 79-80.
23. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4971. Арк. 80-81.
24. Аржевітін С. ОУН і КДБ на Закарпатті. *Нова Колочава*. 2009. № 13. Серпень. С. 1.
25. Ситник О. Названа праця. С. 8-9.
26. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4971. Арк. 12.
27. Там само. Спр. 2958. Арк. 17.
28. Міщанин В. Боротьба ОУН-УПА на Закарпатті проти політики колективізації в другій половині 1940-х років. С. 46.